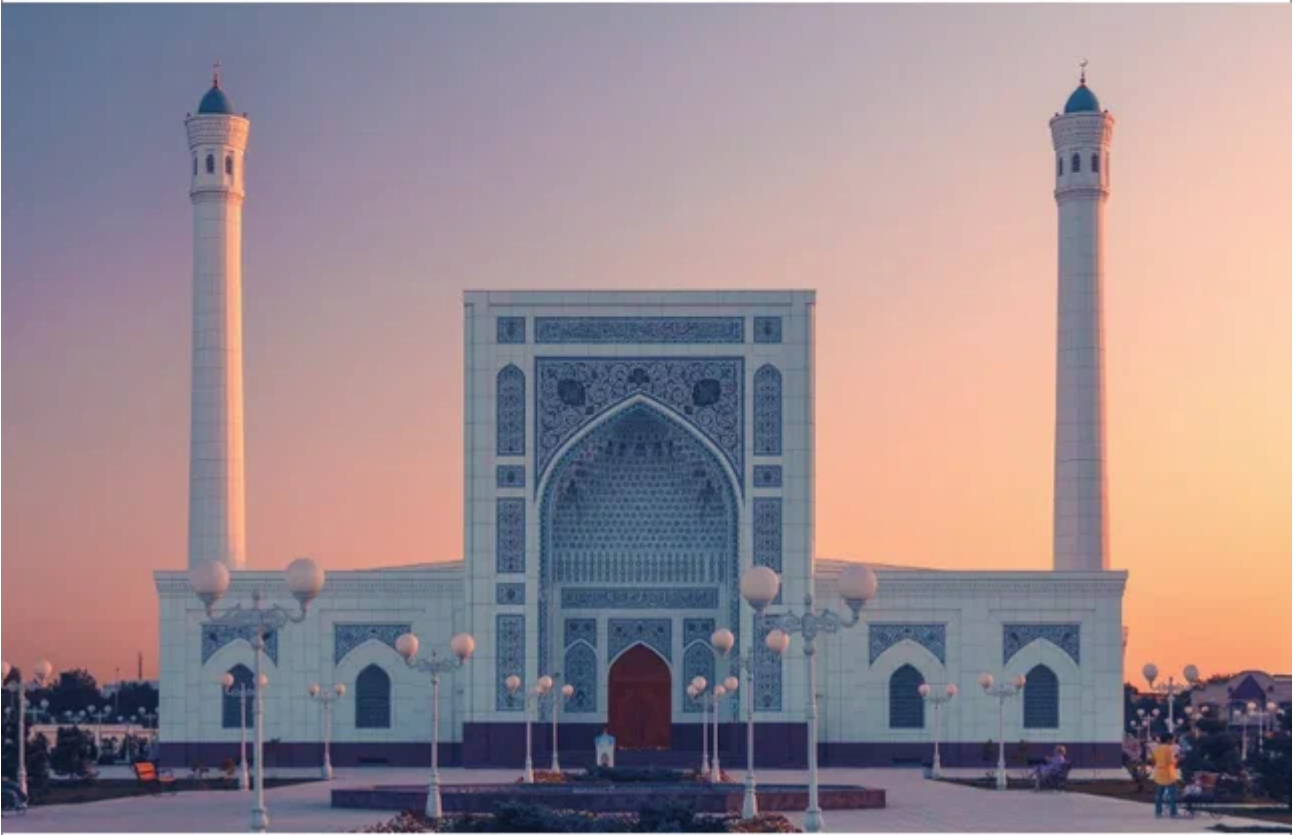

PROCEEDING BOOK

AVRASYA 13. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

AVRASYA
13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
June 27 - 30, 2025
TASHKENT

ISBN : 978-625-5962-91-1

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

**AVRASYA 13TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
JUNE 27 - 30, 2025
TASHKENT**

Edited By

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR

ORGANIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

TURKEY – Senegal – Pakistan- Egypt- Thailand- Australia- Taiwan- Germany- Ghana- *Kazakhstan*- Mongolia- Portugal- China- Argentina- Saudi Arabia- Algeria- Japan- Czech Republic- Kenya- Ethiopia- Nigeria- Ghana- Colombia- Tanzania- Kuwait- Philippines- Greece- Tajikistan- Indonesia- Spain- India- Bangladesh- Azerbaijan- Russia- Malaysia Turkmenistan- Oman – Romania – Egypt- Vietnam- Italy- Croatia- Iran- Israel- Qatar- Switzerland- Fiji- Saudi Arabia- Nepal – Slovakia- Georgia -

PRESENTATION

Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION

More than 50 % of paper are presented by participants from maintained countries.

75 papers from Turkey and 98 paper from other countries.

Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: Prof. Dr. Hülya Çiçek
Prof. Dr. Ali Bilgili
Prof. Dr. Naile Bilgili
Prof. Dr. Başak Hanedan
Prof. Dr. Hajar Huseynova
Prof. Dr. Dwi Sulisworo
Prof. Zain Musa
Prof. Dr. Sameer Jain
Prof. Yakup Babayev
Prof. Dr. Suyatno
Prof. Dr. Hasan Akan
Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak
Assoc. Prof. Dr. Dhési Ari Astuti
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın
Assoc. Prof. Dody Hartanto
Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn
Assoc. Prof. Nazile Abdullazade
Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz
Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırincioğulları
Assist. Prof. Ihwan Ghazali
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərifxan oğlu
Assist. Prof. Dr. Məhruki Dövlətzadə
Assist. Prof. Dr. Naci Bütükqaracıyan
Assist. Prof. Dr. Songül ATAĞ
Lecturer Mehmet Nuri Ödük
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Dr. Dadash Mehravari
Dr. Gültekin Gürçay
Dr. Aynur Əliyeva
Dr. Amaneh Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
 Without permission can't be duplicate or copied.
 Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
 Academy Conference–2025 ©

Issued: 30.07.2025

ISBN: 978-625-5962-91-1

Scientific & Review Committee

- Prof. Dr. Hülya Çiçek – Türkiye
Prof. Dr. Emine Koca – Türkiye
Prof. Dr. Fatma Koç – Türkiye
Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye
Prof. Dr. Ali Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Naile Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Başak Hanedan – Türkiye
Prof. Dr. Aysel Güven - Türkiye
Prof. Dr. Bülent Kurtişoğlu – Türkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia
Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina
Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia
Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan
Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India
Prof. Dr. İzzet Gümüş – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Bayram – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan
Prof. Dr. Suyatno – Indonesia
Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia
Prof. Dr. Sameer Jain – India
Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran
Prof. Dr. Hasan Akan – Türkiye
Prof. Dr. Ika Maryani - Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sevrâ Fırıncıoğulları - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Ozbekistan

- Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan
Assoc. Prof. Ali Vandshoari - İran
Assist. Prof. Dr. Göksel Ulay – Turkiye
Assist. Prof. K. R. Padma – India
Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam

- Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye
Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunaliyeva - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracıgan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines
Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Türkiye
Dr. Mehmet Nuri Ödük – Türkiye
Dr. Ayşe Baran - Türkiye
Dr. Dadash Mehravari – Iran
Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Dr. Sonali Malhotra – India
Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

KUR'AN'DA HZ. ÂDEM İLE İLGİLİ VERİLEN BİLGİLERİN HATIRLATTIKLARI¹

Yüksek Lisans Öğrencisi, TÜRKAN ÇAM

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
turkancam@gmail.com - 0009-0000-6117-6630

Doç. Dr., NURULLAH AYDENİZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
nurullah.aydeniz@bilecik.edu.tr - 0000-0003-0297-4717

ÖZET

Kendisini bir hidayet rehberi olarak tanımlayan Kur'an, sahip olduğu muhteva ile aynı zamanda bir eğitim kitabıdır. İnsanlığın sınanmak ve Allah'a kul olmak için yaratıldığını beyan eden Kur'an, bu amaca uygun bir şekilde insanlığa doğru ve yanlış göstererek rehberlik etmeyi hedeflemektedir. Bunun için de kullandığı yöntemlerden biri kıssalardır. Bu çalışma Hz. Âdem ve onunla ilgili ve ilintili olarak Kur'an'da anlatılanları, vermek istediği mesajlar bakımından ele almayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çalışmanın temel problemini “Hz. Âdem kıssasından çıkarılabilecek mesajlar nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve döküman analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışma ile Hz. Âdem ve onunla ilgili anlatılanların Kur'an'a muhatap olanlar için önemli mesajlar barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunlardan belki en başta geleni üstün yeteneklerle donatılmış olan insanoğlunun tamamen Allah'a ait olduğu ve onun irade ve kudretiyle varlık sahnesine çıktığıdır. Buna bağlı olarak da insana, Rabbi'ne iyi bir kul olması gerektiği hatırlatmasıdır. Bunun dışında Hz. Âdem'in yaratılması sonrasında yaşananlar da önemli uyarılar barındırmakta ve hangi tutum ve davranışların Allah katında yerildiğini veya takdir gördüğünü ortaya koymaktadır. Hz. Âdem'in yaratıldıktan sonra varlıkların isimlerini bilme noktasında Meleklerle birlikte bir imtihana tabi tutulması sonucunda soruya cevap veren taraf olması ve buna bağlı olarak da Allah'ın melekler ve İblis'ten ona saygı secdesinde bulunmalarını istemesi insanoğlu için ibret verici davranışların ortaya çıkmasına vesile olmuş ve ilgili tutum ve davranışları somutlaştırmıştır. Allah'ın secde emrine meleklerin tereddütsüz uyması buna karşın İblis'in kibirlenerek karşı çıkması üstünlük duygusunun Allah'a itaatsizliğe kadar varacağını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda İblis'in taşıdığı kıskançlığın düşmanlığa dönüşmesi ve Hz. Âdem'i de benzer duruma düşürmek için sinsice bir çaba içine girmesi insanlık için oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan benzer kıskançlık ve düşmanlığın daha sonra Hz. Âdem'in çocukları arasında yaşanması kibir, kıskançlık vb. duygu ve tavırların peygamber çocukları olan iki kardeş arasında bile yaşanabileceği ve bunun cinayet işlemeye ve Allah'a karşı isyana dönüşebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Hz. Âdem ve onunla ilgili olarak anlatılanlar önemli dersleri barındırmaktadır.

¹ Bu bildiri Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne bağlı olarak Doç. Dr. Nurullah Aydeniz danışmanlığında hazırlanan “İmam-Hatip Lisesi Kur'an-ı Kerim Derslerinin Peygamber Kıssalarıyla Zenginleştirilmesi: Bir Ünite Örneği” başlıklı tezden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kur'an, K1ssa, Hz. Adem, İblis, Kibir

WHAT THE INFORMATION GIVEN IN THE QUR'AN ABOUT ADAM BRINGS TO MIND

SUMMARY

The Qur'an, which defines itself as a guide to guidance, is also a book of education with its content. The Qur'an, which declares that humanity was created to be tested and to serve Allah, aims to guide humanity by showing right and wrong in accordance with this purpose. One of the methods it uses for this is parables. This study aims to examine the Qur'anic narratives about and related to the Prophet Adam in terms of the messages it wants to give. For this reason, the main problem of the study is "What are the messages that can be extracted from the parable of the Prophet Adam?". In the study, literature review and document analysis techniques from qualitative research methods were used. The study concluded that Adam and the narratives about him contain important messages for the Qur'anic interlocutors. Perhaps the most important of these is that human beings, equipped with their superior abilities, belong entirely to Allah and that they came into existence with His will and power. Accordingly, human beings are reminded that he should be a good servant to his Lord. In addition, the events that took place after the creation of Adam also contain important warnings and reveal which attitudes and behaviors are either condemned or appreciated by Allah. After the creation of Adam, he was subjected to a test together with the angels in terms of knowing the names of beings, and as a result, he was the one who answered the question and accordingly, Allah asked the angels and Iblis to prostrate in respect to him, which led to the emergence of exemplary behaviors for human beings and embodied the relevant attitudes and behaviors. The fact that the angels obeyed Allah's command to prostrate without hesitation, whereas Iblis was arrogant and opposed it, reveals that the sense of superiority can lead to disobedience to Allah. At the same time, it is quite remarkable for humanity that Iblis' jealousy turned into enmity and that he made an insidious effort to put Adam in a similar situation. On the other hand, the fact that similar jealousy and enmity were later experienced between the children of Adam indicates that feelings and attitudes such as arrogance, jealousy, etc. can be experienced even between two brothers who are the children of the prophet and that this can turn into murder and rebellion against Allah. Therefore, Adam and the stories related to him contain important lessons.

Keywords: Religious Education, Qur'an, Parable, Adam, Iblis, Arrogance

1. GİRİŞ

İlk emri oku olan² ve kendisi de okumak anlamına gelen Kur'an,³ Allah'ın kelamı⁴ ve insanlığa son çağrısıdır. O, kendisini hak ile batılı ayıran⁵ ve insanları karanlıktan aydınlığa çıkararak⁶ bir hidayet rehberi⁷ olarak tanımlar. Bu işlevlerini de sahip olduğu muhtevası ile yerine getirir.⁸ Bakıldığında onun muhtevasının çok genel anlamda itikadi, ameli (ibadet ve ahkâm), ahlaki, tarihi (peygamber kıssaları) ve ilmi (tabiat varlıkları ve olayları) konulardan oluştuğu söylenebilir.⁹ Fakat şu bir gerçek ki Kur'an, amacı ve muhtevası ile eğitici bir kitaptır.¹⁰ Nihai amacı da insanlığa doğruyu göstererek dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır.¹¹ Kur'an, amaçları doğrultusunda insanlığa hitap ederken onların ilmi seviyesini gözlemlemektedir. Bunu yaparken yer verdiği konuları beşeri üslubun aksine konu esaslarına göre değil hepsini ahenkli bir bütün olarak ele alır.¹² Bu açıdan dikkat çekici bir üsluba sahip olan Kur'an, yeri geldiğinde anlatımında betimlemeye yer verir. Aynı anda hem soru-cevap yöntemini hem de tek yönlü soru sorma yöntemini kullanır. Karşılaştırma ve benzetmeler yaparken bir taraftan örnek üzerinden anlatım, öğüt verme, müjdeleme-korkutma ve meydan okuma gibi yollara başvurur. Böylece sürekli değişen bir üslupla muhatabına seslenir. Örneğin müminlere hitap ettiği bir cümlede birden kâfirlere yönelir ve onları cümlenin içine çeker. İnkârcıyı uyardığı esnada mümine müjde verir. Genel ifadeler kullanarak anlatımda bulunurken, aniden ilim sahiplerini derin düşüncelere daldırır.¹³ Kur'an-ı Kerim, muradını ifade etmede kıssalara da yer verir. Özellikle peygamberlerin anlatıldığı kıssalar, Kur'an'da geniş bir yer tutmakta ve etkili bir üslupla ele alınmaktadır.¹⁴ Elbette bunların aktarılmasında da amaç insanlığa ders vermektir.¹⁵ Kur'an'da anlatılan kıssalardan biri de Hz. Âdem ile ilgilidir ki bu çalışmanın odak noktası da söz konusu kıssadır.

1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Hz. Âdem ile ilgili bilgiler diğer kıssalar gibi ders verici birçok mesajı aynı anda barındırmaktadır. Onunla ilgili ve ilintili olarak anlatılanlar Allah'ın yaratma sanatı ve gücüne ilave olarak insanın taşıdığı değer ve sahip olduğu yeteneklerle diğer canlılara üstün olmasını ele almaktadır. Öte yandan öğrenme ve bilgi ile üstün olma, gaflet, kararsızlık, kibir, düşmanlık, sinsice aldatma, hata yapma, hatada ısrar etme ve hatadan pişmanlık duyup tövbe etme gibi bir insanın dünya hayatında yaşayabileceği muhtemel durumları da örneklendirmektedir. Bu nedenle çalışmanın temel problemini "Hz. Âdem kıssasından çıkarılabilecek dersler nelerdir?" sorusu oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu kıssa üzerinden Kur'an'ın vermek istediği mesajların tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

² Kur'an-ı Kerim. Alak 96/1.

³ A. Birişik (2002). *Kur'an (I. Tarifi ve İsimleri)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 383-388.

⁴ T. Görgün (2002). *Kur'an (IV. Mahiyeti)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 388-399.

⁵ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/185.

⁶ Kur'an-ı Kerim. İbrahim 14/1.

⁷ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/1-2.

⁸ T. Görgün (2002). *Kur'an (IV. Mahiyeti)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 388-399.

⁹ H. Yılmaz (2006). Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var mı? -Genel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, s. 190.

¹⁰ <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/kuran-i-kerim/#yazar-1> (Erişim tarihi: 20.05.2025)

¹¹ M. Soysaldı (2007). Kur'an'ın Getirdiği Evrensel Prensipler. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2 (3), s. 145.

¹² M. Çağırıcı (2002). *Kur'an (V. Muhtevası)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 390-393.

¹³ M. Kılıçarslan (2016). Kur'an'ın Anlatım Üslubu. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), s. 31-32.

¹⁴ A. Akıncı (2004). Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (13), s. 43.

¹⁵ İ. Şengül (2022). *Kıssa*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 25, s. 498-500.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma Kur'an'da geçen bir kıssaya odaklandığı için doğal olarak literatür taraması ve doküman analizi tekniğini kullanmayı gerektirmiştir. Ayrıca kıssalar insanlığa ders vermek amacıyla sunulmuş yaşanmışlıklar olduğu için örnek olay yöntemi de çalışmanın ele alınmasında etkili olmuştur. İlgili kıssadan çıkarılabilecek muhtemel sonuçlar çalışmanın özünü teşkil ettiği için de kıssayı yorumlamak takip edilmesi gereken bir başka yol olmak durumundaydı. Bu nedenle de hermenötik yorumlayıcı analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilecek sonuçların ilgili kıssanın vermek istediği mesajların anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. BASİT BİR MADDEDEN ÜSTÜN BİR VARLIĞA

Hz. Âdem ile ilgili bilgiler Kur'an'da birçok surede yer alır. Bunlar Bakara, Âraf, Tâhâ, Hicr ve Kehf Sureleri'dir. Bunlarla birlikte bazı surelerde Hz. Âdem ve eşinin ya da genel anlamda Âdemoğullarının yaratılışına değişik bağlamlarda tekraren fakat kısaca değinilir. Bu sayede insanın dikkati kendisine, kendi türünün başlangıcına ve ilk atası Hz. Âdem'in yaratılışına çekilir. “*İnsan neyden yaratıldığına bir baksın!*”¹⁶ ayeti tam da bu amaca yöneliktir. Bu doğrultuda Kur'an, insan türünün ilk atası Hz. Âdem'in yaratılmadan önce Allah'ın Meleklerle olan diyaloguna yer verir: “*Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphesiz ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.*”¹⁷

Kur'an'ın vermiş olduğu bilgiler, meleklerin insanın yaratılması ile ilgili bazı endişeleri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak buna rağmen Allah “*...ben sizin bilmediklerinizi bilirim*” diyerek Hz. Âdem'i yaratmıştır. Kur'an, insan türünün bu ilk örneğinin yaratılışını, geçirmiş olduğu aşamalara da değinerek açıklar. Elbette detay sayılacak bilgiler vermez. Fakat topraktan yaratılan bu varlığın ete kemiğe bürünmüş canlı bir varlık haline gelinceye kadar yaratıldığı toprağın değişik hallerine değinir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Turâb (Toprak)

“*Sizi topraktan yaratması O'nun varlığının delillerindendir. Sonrasında ise (çoğalıp yeryüzüne) yayılan insanlar oluverdiniz.*”¹⁸

2- Tîn-i Lâzib (Yapışkan çamur)

“*Onlara (şunu) sor: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri mi! Şüphesiz, biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.*”¹⁹

3- Sülâle min Tîn (Çamurdan süzülen öz)

“*Andolsun, biz insanı, çamurdan süzölmüş bir özden yarattık*”²⁰

4- Hame-i Mesnûn (Değişime uğramış kara çamur)

“*Andolsun, biz insanı kuru ve değişime uğramış kara bir çamurdan yarattık.*”²¹

5- Salsâl (Kuru çamur)

¹⁶ Kur'an-ı Kerim. Tarık 86/5.

¹⁷ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/30.

¹⁸ Kur'an-ı Kerim. Rum 30/20.

¹⁹ Kur'an-ı Kerim. 37/11.

²⁰ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/12.

²¹ Kur'an-ı Kerim. Hicr 15/26.

“(Allah), insanı ateşte pişmiş gibi kuru (olan) bir çamurdan yarattı.”²²

6- Tesviye (Düzenleme)

“Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için secde ederek yere kapanın” (Hicr, 15/29).²³

Kur'an, türün ilk örneği olarak Hz Âdem'in yaratılışına ve varlık safhasına çıkışına değindikten sonra onun üreyerek çoğalmasını da konu edinir. Bu amaçla döllemiş yumurtaya ve onun anne karnındaki oluşum sürecine temas eder:

1- Nutfe (Dölleyici sperm)

“Andolsun, biz insanı, çamurdan süzölmüş bir özden yarattık. Sonra onu (Adem'in neslini) nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.”²⁴

2- 'Alaka (Rahme asılmış embriyo)

“Sonra bu nutfeyi “alaka” hâline getirdik...”²⁵

3- Mudğa (Bir çiğnem et)

“...Alaka'yı da “mudğa” yaptık ve bu “mudğa”yı, üzerini et ile kaplayacağımız kemiklere dönüştürdük. Nihayet onu, başka bir yaratışla inşa ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir! (değil mi!)”²⁶

Kur'an yer verdiği bilgilerle hem türünün ilk örneği olarak Hz. Âdem'in topraktan yaratılışına hem de Âdemoğullarının evlilik yoluyla neslini nasıl devam ettirdiğine açıklık getirir. Bunları anlatırken de verdiği mesajlar gayet açıktır. Basit bir maddeden düşünen, akleden, tercih eden, geçmiş, şimdi ve gelecek algısı olan, eylemde bulunan, üreten, korkuları ve ihtirasları olan, huzur ve süreklilik arayan bir varlığa dönüşün insanın kendi çabalarıyla olmadığını aksine her şeye gücü yeten, bilen ve yaratan Allah'ın sayesinde olduğu hatırlatılır.

Kur'an, insanın yaratılışını ve üreyerek nasıl çoğaldığını ve bütün bunların arkasındaki planlayıcı üstün gücün Allah olduğunu açıklamakla yetinmez. İnsanın varlık içindeki ve diğer canlılara karşı konumunu da açıklar. Kur'an'da diğer canlılar için hiç kullanılmayan ve onun önemini vurgulayan önemli bir husus Allah'ın insanları bizzat kendi elleriyle yarattığını beyan etmesidir.²⁷ İnsanın ayrıcalığını ifade eden bir başka husus ise en güzel şekilde yaratıldığının açıklanmasıdır.²⁸ Onun şerefli ve birçok varlığa üstün kılındığı,²⁹ her şeyin onun emrine amade kılındığı³⁰ ve en önemlisi yeryüzünde halife tayin edildiğinin belirtilmesidir.³¹ Bütün bunlarla birlikte sahip olduğu üstün yetenekleriyle insanı Allah'ın muhatap kabul edip onunla iletişime geçmesi ve ona sunduğu imkânların, nimetlerin sadece dünya hayatı ile sınırlı kalmayıp ahirette daha iyi koşullarda ve ebedi olarak devam edeceğinin vaat edilmesi insanın diğer canlılara karşı üstünlüğünü ve Allah nezdindeki konumunu ortaya koymaktadır. Bütün bunların ortak mesajı insanın bir hiç iken varlık sahnesine çıkarıldığı, en güzel şekilde tasarlanıp çeşitli yeteneklerle

²² Kur'an-ı Kerim. Rahman 55/14.

²³ Kur'an-ı Kerim. Hicr 15/29; Konuyla ilgili olarak Kur'an'da yer alan bu ayetler de Mâturîdî'nin *Te'vîlatu'l-Kurân*'ı esas alınarak sıralanmıştır. Bkz.: M. S. Kavşut (2012). Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları. *Şarkiyat*, 7, s. 291-296.

²⁴ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/12-13.

²⁵ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/14.

²⁶ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/14.

²⁷ Kur'an-ı Kerim. Sad 38/75.

²⁸ Kur'an-ı Kerim. Tin 95/4.

²⁹ Kur'an-ı Kerim. İsrâ 17/70.

³⁰ Kur'an-ı Kerim. Casiye 45/12-13.

³¹ Kur'an-ı Kerim. Fatır 35/39.

donatıldığı, her şeyin onun için yaratılıp hizmetine sunulduğu ve yeryüzüne halife kılınarak dünyanın imar ve ihyasının onun sorumluluğuna devredildiği ve Allah tarafından muhatap kabul edilerek yüceltildiğidir.

3. HZ. ÂDEM'İN YARATILIŞI VE SONRASINDA YAŞANANLARIN VERDİĞİ MESAJLAR

İnsanın varlık sahnesine çıkışını ve ürüyerek çoğalmasını konu edinen Kur'an, insanın Allah katındaki ve diğer canlılara karşı konumunu açıkladıktan sonra ilk insan Hz. Âdem'in yaratılışı ve sonrasındaki yaşananları birer ibret olarak işler. Eğitim açısından son derece önemli mesajların verildiği yaşanmışlıklar silsilesi her insanın yaşaması kuvvetle muhtemel durumları örneklendirmesi bakımından manidardır. Bundan sonraki kısımda ilgili hususlar ele alınacaktır.

Yukarıda da temas edildiği gibi Allah Hz. Âdem'i yaratmaya karar verdiğinde melekler çekincelerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Allah “...ben sizin bilmediklerinizi bilirim” diyerek Hz. Âdem'i yaratmıştır. Allah Hz. Âdem'i yarattıktan sonra ona varlıkların isimlerini öğretmiştir. Bu öğretimden sonra Allah, meleklerle “Şu eşyaların isimlerini bana bildirin.”³² diye buyurdu. Melekler cevap veremeyince Allah, aynı soruyu Hz. Âdem'e sordu. Hz. Âdem cevap verince “Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim. Yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi?”³³ buyurdu. Öğrenme ve bilgi edinme yeteneği ile öne çıkan insan bu özellikleri ile de birçok varlığa karşı üstün kılınmıştır.³⁴ Hz. Âdem, varlıkların isimleri ile ilgili soruya cevap verince Allah, meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Ancak aralarında bulunan İblis karşı çıktı, kibirlendi.³⁵ İblis, Allah'ın emri karşısında rekabet ve üstünlük duygusu ile hareket ettiği gibi bu duyguların etkisiyle Yüce yaratıcıya bile karşı çıkmıştır. Kendini üstün görmenin sonuçlarının nerelere varacağını göstermesi bakımından tüm insanlık için bir ibret vesikası gibidir. İblis, bu emre itaatsizliğine neden olarak kendi mahiyetini, yani ateşten yaratılmışlığını gerekçe gösterdi ve bir kıyaslama ile Hz. Âdem'in yaratılmış olduğu toprağa karşı ateşin daha üstün olduğuna dair bir çıkarımda bulundu. Allah'ın “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” sorusuna (İblis), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.” şeklinde karşılık verdi.³⁶ Ancak bu tavır kovulmasına neden oldu. Öyle ki Allah, “Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!”³⁷ buyurdu. Bu vakıa, kibir ve üstünlük duygusunun bireyi bütünüyle kuşatarak kendi varlık nedeni olan Allah'a karşı bile bir isyana ve itaatsizliğe varacağını gösterdiği gibi aynı zamanda Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmaya da sebep olacağını ifade etmektedir.

Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra ona eş olarak Hz. Havva'yı da yaratmış ve ikisini birlikte cennete yerleştirmiştir. Onlara “...dilediğiniz şeyden yiyin ancak şu ağaca yaklaşmayın. Sonra zalimlerden olursunuz.”³⁸ buyurdu. Yine orada “susuzluk çekmek ve sıcaktan bunalmak”³⁹, “acıkmak ve çıplak kalmak”⁴⁰ olmayacağını da söyledi. Allah'ın “...oradan dilediğiniz gibi yiyin ama şu ağaca yaklaşmayın...”⁴¹ demesi ile her ikisi için imtihan başlamıştır. Bununla birlikte Allah, İblis hakkında Âdem ve eşini uyarmıştır. “Ey Âdem! Bil ki bu senin de eşinin de

³² Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/31.

³³ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/33.

³⁴ Kur'an-ı Kerim. İsra 17/70.

³⁵ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/34.

³⁶ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/12.

³⁷ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/13.

³⁸ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/19.

³⁹ Kur'an-ı Kerim. Ta-ha 119.

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim. Ta-ha 118.

⁴¹ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/19.

düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa mutluluğunuzu yitirirsiniz.”⁴² buyurmuştur. Yani İblis’in kendilerine karşı kıskançlık duygusuyla hareket edip düşmanlık beslediği hatırlatılmış ve uyarılmıştır.

İblis, cennette içinde taşıdığı düşmanlık duygusu ile Hz. Âdem ve eşini yanıltmıştır. Allah'ın yaklaşmalarını söylediği ağaçtan yemesi için onları ikna etmiştir. Bunu yaparken de onların ebedilik arzusundan istifade etmiştir. İblis, onlara ağaçtan yedikleri taktirde melekler gibi ebedi olacaklarını söylemiştir.⁴³ Bu örnek, aslında insanın taşıdığı ebedi yaşama arzusunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Öyle ki bu arzunun yerine getirilmesi için insanın nasıl dikkat kesileceğini ve bu esnada Rabbi'nin emrini bile unutabileceğini ortaya koymakta; bu da ilgili arzunun/duygunun insandaki etki gücünü göstermektedir. İblisin ikna çabasına kanan Hz. Âdem ve eşi Havva'nın içine düştüğü bu durum Allah tarafından şu şekilde açıklanmıştır: *“Şüphesiz Biz, Âdem'den daha önce bir söz almıştık. O, sözünü unuttu ve onda bir kararlılık göremedik.”*⁴⁴ Hz. Âdem ve eşi yasaklı ağacın meyvesinden yedikten sonra ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprakları ile üzerlerini örtmeye başladılar.⁴⁵ Allah'ın yasağına uymamaları neticesinde kendilerine ilgili yasak ve İblis'in düşmanlığı hatırlatılmış, buna rağmen yaptıkları hata yüzünden azarlanmışlardır.⁴⁶

Bunun sonucunda Hz. Âdem ve eşi Havva derin bir pişmanlık yaşamış ve Allah'tan af dilemişlerdir. Allah da onları affederek tövbelerini kabul etti ve doğru yola yöneltti.⁴⁷ Fakat bu hata bağışlansa da Hz. Âdem ve eşi Havva'nın cennette yaşamaya devam etmelerine müsaade edilmemiştir. Zira Allah, *“...Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır...”* buyurmuştur.⁴⁸ Buna bağlı olarak da onlar için imtihana dayalı bir dünya hayatı başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle sahip olduğu yetkinliklerle bir halife olarak dünya hayatı başlamıştır. Ancak bu hayat her nesilde İblis/Şeytanın düşmanlığı ile devam edecektir. Buraya kadar anlatılanlar insan türünün atası Hz. Âdem ve eşi Havva'nın düşmanları İblis ile yaşadıkları ve onun karşısında düştükleri gaflet üzerinden bir hatırlatma yapmaktadır. İblisin düşmanlığının gerekçesi ifade edilerek onun insanoğluna ne yapmak istediği açıklanmaktadır.

İnsanlığın yeryüzündeki imtihana dayalı hayatı başladıktan sonra da Allah; *“...Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapor ne de sıkıntı çeker.”*⁴⁹ ve *“...onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”*⁵⁰ ayetlerinden de anlaşıldığı üzere Âdemoğullarını yalnız ve başıboş bırakmamıştır. Elbette belirtilen hidayet de seçilen peygamberlere gönderilen vahiydir.

Kur'an, insan türünün atası Hz. Âdem'in yaratılışı ve sonrasında yaşananları birer ders gibi aktardıktan sonra yeryüzünde başlayan imtihana dayalı hayatın ilk örneği olarak Hz. Âdem'in çocuklarını konu edinir. Bir nevi yeryüzü süreci başladıktan sonra bu ilk ailenin kendi içinde yaşanan ve sonraki nesiller için birer ibret olan Habil ve Kabil olayını aktarır. Mâide Suresi'nde anlatılan bu olayda Hz. Âdem'in çocukları Habil ve Kabil Allah'a birer kurban sunmuşlardır. Habil'in samimiyetle sunduğu kurban kabul edilirken benzer samimiyeti gösteremeyen Kabil'den kurban kabul edilmemiştir. Bunun üzerine kıskançlık duygusuna kapılıp düşmanlık

⁴² Kur'an-ı Kerim. Taha 20/117.

⁴³ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/20.

⁴⁴ Kur'an-ı Kerim. Taha 20/115.

⁴⁵ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/22.

⁴⁶ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/22.

⁴⁷ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/37, Ta-ha 20/122.

⁴⁸ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/24.

⁴⁹ Kur'an-ı Kerim. Ta-ha 20/123.

⁵⁰ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/38.

besleyen Kabil, kardeşi Habil'i öldürmeye karar vermiştir.⁵¹ Konuyla ilgili olarak Kur'an hadiseyi şöyle bildirmektedir: *“Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, “Andolsun seni öldüreceğim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur.” Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.”*⁵²

Cennette iblisin Hz. Âdem'e karşı beslediği kıskançlık ve bunun daha sonra düşmanlığa dönüşmesinin bir benzeri yeryüzünde bu kez iki insan ve iki kardeş arasında yaşanmıştır. Bu durum iki farklı tür arasında yaşanan kıskançlık ve düşmanlık duygularının aynı tür içinde de yaşanabileceğini göstermektedir. Peygamber çocuğu iki kardeş olsalar dahi bu durum yaşanabilmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Hız Âdem ve onunla ilintili olarak Kur'an'da anlatılanlar önemli mesajlar içermektedir. Bunlardan ilki insanın varlık sahnesine çıkışının kendi irade ve gayreti ile değil de Allah'ın dilemesi ve yaratması ile olduğudur. Kur'an, çok detaya girmemekle birlikte ilk insanın topraktan nasıl şekillenip yaratıldığını ve ruh üflenerek canlı ve düşünüp akdeden bir varlığa dönüştüğünü açıklar. İnsanın önemsiz bir maddeden muazzam yetenekleri olan bir varlığa dönüştürülmesi açıklanırken aynı zamanda bu yetenekleriyle diğer canlılara karşı üstün kılındığı da izah edilir. Böylece insanın kendi varlığı üzerine düşünmesi ve diğer canlılar karşısında onu üstün kılan özelliklerini fark ederek tüm bunların arkasında bulunan Allah'a karşı samimi bir kul olması ve şükretmesi istenmektedir.

Hız. Âdem yaratıldıktan sonra Allah'ın hem melekleri hem de Hz. Âdem'i imtihana tabi tutması ve sonrasında Hz. Âdem'e secde edilmesi emri vermesi de önemli mesajlar barındırmaktadır. Zira Allah Hz. Âdem'i üstün yeteneklerle donattı. Bunlardan varlığı idrak etme, öğrenme ve bilgi edinme onu diğer varlıklara karşı üstün kılan özellikler arasında yer almaktadır. Varlıkların isimleriyle ilgili soruya melekler değil de Hz. Âdem cevap verince Allah meleklerden ve İblis'ten ona saygı secdesinde bulunmalarını istemesi öğrenme ve bilgi edinmenin bireye üstünlük sağlayacağına dair önemli bir hatırlatmadır. Zira *“... Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”*⁵³ mealindeki ayet tam da bunu ifade etmekte ve bilgi sahibi olmanın üstünlük vesilesi olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Allah'ın secde emri karşısında kıyas yaparak kendini üstün gören ve kıskançlık duygusuyla emre itaatsizlik eden İblis'in tavrı da ders verici olumsuz bir örnektir. Öyle ki bu örnek olay, Allah'ın kibirlenen, üstünlük taslayan ve haset edip düşmanlık edenlerin tavrının her şeyleri ile varlıklarını borçlu oldukları Allah'a isyana dönüşmesinin Allah katında rahmetten uzaklaşmaya ve ağır bir ceza tabi tutulmaya neden olacağını göstermektedir.

Allah'ın Hz. Âdem ve eşi Havva ile birlikte cennete yerleştirmesi ve orada onları bir ağacın meyvesine yasak getirerek imtihana tabi tutması da yine önemli bir hatırlatmadır. Allah, Hz. Âdem'i cennete koyarken kibir ve kıskançlık yüzünden kendisine düşman kesilen İblis'e karşı onu uyarmıştır. Buna rağmen Hz. Âdem'in, İblis'in sinsice kendisine sokulmasına yol açan ve insan türü için ciddi bir arzu olan ebedi olma isteği nedeniyle gaflete düşmesi ve bu isteğin Allah'ın emrine karşı çıkmada bir silaha dönüşmesi, insanlık için ders alınacak önemli bir

⁵¹ Kur'an-ı Kerim. Maide 5/27.

⁵² Kur'an-ı Kerim. Maide 5/27-30.

⁵³ Kur'an-ı Kerim. Zümer 39/9.

vakadır. Bu olay aynı zamanda düşmanın dost gibi görünebileceğine ve bu suretle kişiyi gerçek dostu ile problemlili hale getirebileceğine dair önemli bir uyarıdır. Hz. Âdem'in düştüğü gaflet ve buna bağlı olarak Allah'ın emrine karşı itaatsizliği affedilse de yaptıkları hata daha sonra buldukları mekândan uzaklaştırmalarıyla sonuçlanmış ve yeryüzünde imtihana tabi hayatları başlamıştır. Yeryüzündeki hayatın başlamasından sonraki aşamada kendisi ile İblis arasında yaşananların benzerinin oğulları arasında yaşanması da önemli bir mahiyet taşımaktadır. Daha önce iki farklı tür arasında yaşanan kıskançlık ve buna bağlı olarak gelişen düşmanlık bu sefer aynı tür içinde ve iki kardeş arasında yaşanmıştır. Allah'a kurban sunan iki kardeşten samimiyet ile hareket eden Habil'in kurbanının kabul edilmesi Kabil'in ise samimiyetten yoksun bir şekilde sunduğu kurbanını kabul edilmemesi kıskançlıkla kardeşi Habil'e düşman kesilmesine neden olmuş ve bu kıskançlık cinayetle de sonuçlanmıştır. Bu olayın kıskançlığın peygamber çocukları olan kardeşler arasında bile yaşanabileceğini ve bunun düşmanlığa dönüşerek cinayete bile sebep olabileceğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Akıncı A. (2004). Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (13).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257508> (Erişim tarihi: 18.05.2025)
- [2] Birişik A. (2002). Kur'an (I. Tarifi ve İsimleri). TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, 383-388.
- [3] Çağırıcı M. (2002). Kur'an (V. Muhtevası). TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, 390-393.
- [4] Görgün T. (2002). Kur'an (IV. Mahiyeti). TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, 388-389.
- [5] Kavşut M. S. (2012). Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları. *Şarkiyat*, 7.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/115995> (Erişim tarihi: 19.05.2025)
- [6] Kılıçarslan M. (2016). Kur'an'ın Anlatım Üslubu. Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/295552>
(Erişim tarihi: 19/05/2025)
- [7] Soysaldı M. (2007). Kur'an'ın Getirdiği Evrensel Prensipler. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2 (3). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186859>
(Erişim tarihi: 19.05.2025)
- [8] Şengül İ. (2022). *Kıssa*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 25, s. 500.
- [9] <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/kuran-i-kerim/#yazar-1> (Erişim tarihi: 20.05.2025)
- [10] Yılmaz H. (2006). Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var Mı? -Genel Bir Bakış. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30659#:~:text=Kur'an'%C4%B1n%20amac%C4%B1%20tarih,konular%20ve%20bilgiler%20yer%20almaktad%C4%B1r>. (Erişim tarihi: 18.05.2025)